

АЛЬМАНАХ ПРАВА

МЕХАНІЗМ
РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРАВА

в контексті сучасних
трансформацій

УДК 341.384:355.48.018

*Олег Миколайович Маліневський,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
керуючий партнер юридичної компанії EQUITY,
доктор філософії в галузі права (PhD)
ORCID: 0000-0002-8622-136X*

КОНЦЕПЦІЯ ВИПРАВНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ АРИСТОТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СПІВУЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Постановка проблеми. Відшкодування воєнних збитків, завданих російською агресією, є надзвичайно актуальним і складним викликом сучасності. Обсяг шкоди та кількість потерпілих є безпрецедентними, а наявні шляхи отримання компенсації недостатньо ефективні. Звернення з позовами безпосередньо до держави-агресора (Російської Федерації) натикається на перешкоди суверенного імунітету, що ускладнює доступ до правосуддя та реальне виконання рішень судів. За цих умов виникає гостра потреба доктринального обґрунтування підстав для притягнення до деліктної відповідальності відокремлених від держави-агресора осіб, причетних до завдання воєнної шкоди.

Особливістю російської воєнної агресії проти України є широка участь у забезпеченні воєнних зусиль різноманітних суб'єктів, відокремлених від держави-агресора, передусім російських державних і приватних компаній, транснаціональних корпорацій та пов'язаних з ними осіб, які матеріально, фінансово, технологічно, інформаційно, політично чи в інший спосіб сприяли і сприяють веденню агресивної війни. Хоча вони безпосередньо не застосовують руйнівну зброю проти цивільного населення держави – жертви агресії, їхня діяльність впливає на створення базових умов для ведення бойових дій і, зрештою, для завдання такої шкоди. Виникає науково-практичне питання щодо окреслення підстав покладення на цих осіб цивільно-правової (деліктної) відповідальності нарівні з безпосередніми співпричинювачами шкоди. Важливо визначити, як така відповідальність та її підстави узгоджуватимуться із фундаментальними принципами справедливості.

Пошук відповіді на це питання потребує звернення до витоків деліктної відповідальності – концепції «виправної справедливості», сформульованої видатним давньогрецьким філософом Арістотелем. Така справедливість полягає у відновленні порушеного балансу між потерпілим і правопорушником шляхом компенсації – фактично «вирівнювання» сторін та повернення потерпілого до стану, в якому він перебував до вчинення шкоди. Іншими словами, відповідальність має «виправити» несправедливість, заподіяну однією особою іншій.

За загальним правилом деліктного права цей принцип має вираження у забезпеченні повного відшкодування шкоди потерпілому особою, яка такої шкоди завдала. У випадку воєнної шкоди, механізм завдання якої та коло співпричинювачів має особливий і комплексний характер, важливо забезпечити повноту компенсації шляхом перенесення тягаря шкоди з жертви, яка де-факто змушена самостійно відшкодувати таку шкоду до моменту отримання компенсації, на винних осіб.

Основна проблема дослідження полягає в переосмисленні класичного принципу виправної справедливості в умовах масових деліктів, спричинених війною, та залученні до відповідальності широкого кола співпричинювачів цієї шкоди. Це передбачає аналіз правових основ такої відповідальності, її меж та справедливості розподілу тягаря відшкодування між кількома відповідачами, а також узгодження з загальною метою – відновленням справедливості для потерпілих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання деліктної відповідальності та справедливості в приватному праві неодноразово привертала увагу науковців. Зокрема, основоположні за-

сади деліктного права і поняття відповідальності досліджувалися такими українськими вченими, як І. Безклубий, С. Бобровник, І. Гриценко, Н. Кузнецова, Р. Майданник, П. Андрушко, А. Берлач, О. Отраднова, В. Приймак та ін. Проблематиці відшкодування шкоди, завданої війною, присвячені праці І. Ізарової, О. Угриновської, Ю. Гартмана та інших, які зосереджуються переважно на міжнародно-правових аспектах та механізмах компенсації жертвам війни. Окремо слід відзначити дослідження питань солідарної відповідальності та співучасті у завданні шкоди в цивільному праві: відповідні аспекти розглядалися у працях зарубіжних і європейських фахівців, зокрема в рамках Принципів європейського деліктного права (PETL).

Незважаючи на суттєвий доробок у царині деліктного права, синергія концепції виправної справедливості з проблемою воєнних деліктів, учинених у співучасті, та, зокрема, при збройних конфліктах, досі не була предметом окремого комплексного та всебічного аналізу. Зростання кількості воєн у світі та безпрецедентний характер російської агресії проти України зумовлюють наукову та практичну новизну дослідження цього питання.

Мета статті. Ця стаття спрямована на заповнення існуючої наукової прогалини щодо підстав застосування цивільної (деліктної) відповідальності до співпричинювачів масових деліктів, завданих війною.

Основні результати дослідження. Арістотель у своїй концепції виправної справедливості (*δικαιοσύνη διορθωτική*, *corrective justice*) наголошує на відновленні рівноваги між сторонами шляхом усунення несправедливо отриманого виграшу однією стороною за рахунок іншої. Він описує ситуацію несправедливості як дисбаланс, де кривдник має «вигоду» (*gain*), а потерпілий – «втрату» (*loss*). Завдання судді – виправити цю нерівність, вирівнявши (ситуацію) за допомогою покарання, забираючи вигоду у нападника» [1, с. 86–88]. Арістотель підкреслює, що після оцінки заподіяної шкоди одну сторону можна вважати такою, що має збиток, а іншу – такою, що має вигоду.

Таким чином, справедливе є середнім між певного роду вигодою і втратою, відновлюючи початкову рівність. Інакше кажучи, заподіяна шкода повинна бути компенсована за рахунок вилучення незаконного здобутку у винної сторони, відновлюючи баланс між ними.

Цей принцип має фундаментальне значення: несправедливість розглядається як отримання однією стороною більшого, ніж належить, ціною втрати для іншої сторони. Відповідно, виправна справедливість передбачає, щоб винуватець позбувся неправомірно одержаної вигоди на користь постраждалого.

Тож виправна справедливість у формальному сенсі стосується відновлення попередньої рівності між конкретними сторонами. Проте для того, щоб установити відповідне поняття рівності та відповідну початкову позицію сторін, необхідно звернутися до зовнішніх цінностей [2, с. 191], зокрема, визначивши зміст понять «вигода» та «втрата» які перебувають у взаємозв'язку.

Вбачається, що терміни «вигода» і «втрата» застосовні не лише до матеріальних речей: навіть у випадку фізичної шкоди суддя умовно трактує заподіяну шкоду як «здобуток» нападника та «втрату» жертви. Отже, кожен, хто отримав вигоду шляхом кривди іншого, зобов'язаний відшкодувати цю вигоду потерпілому.

Традиційно відповідальність за шкоду, спричинену протиправними діями, несе безпосередній заподіювач цієї шкоди. На перший погляд, у контексті війни таким прямим правопорушником виступає держава-агресор та її збройні сили. Водночас війна сучасного типу неможлива без підтримки широкого кола юридичних та фізичних осіб, які забезпечують воєнну машину агресора ресурсами, інформацією, технологіями тощо.

Воєнна агресія проти України здійснюється та призводить до негативних результатів як наслідок дій значної кількості інших осіб, відокремлених і незалежних від держави агресора суб'єктів, які в контексті арістотелівської виправної справедливості мають свою власну «вигоду». Саме це нашоє на доктринальні ідеї про необхідність покладення на них реального компенсаційного тягаря відповідальності за завдані збитки.

Попри свій загальний характер прямі норми, що уможлиблює притягти до відповідальності декількох осіб за спільно завдану шкоду, вже містяться в українському законодавстві, проте підлягають певній деталізації. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними діями, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Окрім того, ч. 1 ст. 1190 ЦК України встановлює, що особи, спільними діями або бездіяльністю яких за-

вдано шкоди, несуть перед потерпілим солідарну відповідальність. Ці норми відображають фундаментальний принцип: кожен, хто причинив шкоду потерпілому, відповідає перед ним у повному обсязі, незалежно від частки участі у заподіянні шкоди.

Попри теоретичну обґрунтованість такого підходу важливим залишається пошук чітких критеріїв визначення кола співпричинювачів шкоди, які підлягають відповідальності. З огляду на те, що аристотелівська концепція виправної справедливості була покладена в основу деліктної відповідальності, яка має компенсаторний характер, доцільним убачається її використання і для аналізу критеріїв визначення кола відповідальних співпричинювачів воєнної шкоди. Такий підхід до оцінки взаємовідносин між потерпілою (-ими) особою (-ами) та співпричинювачами шкоди, зокрема по осі «збиток – вигода», матиме свій вплив на кваліфікацію деліктного правопорушення.

Не вдаючись до дискусії щодо складу цивільного делікту, яка заслуговує на окреме теоретичне дослідження, вважаємо за необхідне звернути увагу, що усталена судова практика застосування ст. 1166 ЦК України серед обов'язкових обставин при обґрунтуванні підстав позовів про відшкодування шкоди вважає такі: i) протиправна поведінка, ii) шкода, iii) причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, iv) вина. При цьому прояви виправної справедливості можуть бути застосовні та вже простежуватися щодо кожної з них.

Так, щодо протиправності, то саме по собі порушення об'єктивних норм не має значення для цивільного права, якщо не порушені якісь об'єктивні особисті немайнові чи майнові права особи, тобто не завдано шкоду. І навпаки, якщо особі завдано шкоди, позивач повинен буде її відшкодувати, навіть якщо він не порушив жодних формальних положень закону» [3, с. 981]. Таким чином, протиправність результату, а не формальна «незаконність» дій деліктоздатної особи є ключовим моментом для встановлення деліктної «протиправності».

На наявність протиправності в діях співпричинювача шкоди може, зокрема, вказувати отримання співпричинювачем шкоди неправомірних вигод, які, за Арістотелем, з одного боку, свідчать про наявність взаємовідносин між таким співпричинювачем і жертвою по осі «шкода – вигода», а з іншого – вказуватимуть на виникнення у правопорушника обов'язку відновити становище жертви та компенсувати шкоду.

Важливо розуміти, що такі здобутки мають не лише матеріальний характер, а їх спектр є дуже широким. Ці вигоди співпричинювачів воєнної шкоди за характером доцільно поділити на загальні та спеціальні. До загальних вигод необхідно відносити ті майнові та немайнові блага, які набуті співпричинювачем унаслідок їх долучення до агресії, які не обмежуються певним конкретним майном, до спеціальних вигод – навпаки – це конкретне, як правило, матеріальне благо, отримане співпричинювачем внаслідок сприяння агресії за рахунок шкоди жертви війни, яка може й повинна бути компенсована тими, хто робить такий вибір.

За такого поділу до загальних вигод (здобутків) співпричинювачів шкоди необхідно віднести:

1) продовження здійснення господарської діяльності, яка в контексті суб'єктів підприємницької діяльності спрямована на отримання прибутку;

2) можливість збереження бізнесу від негативних наслідків (банкрутство, націоналізація або конфіскація державою-агресором; відкликання ліцензій тощо);

3) конкурентні переваги, розширення частки на ринку, географії господарської діяльності тощо;

4) державні нагороди (відзнаки) співпричинювачу шкоди або його посадовим особам;

5) загальні військові здобутки країни агресора, резидентом чи громадянином якої є відповідний співпричинювач шкоди,

6) задоволення почуття псевдопатріотизму й інші емоційні сатисфакції.

Спеціальними вигодами за такої кваліфікації вважатимуться:

1) здобутки щодо конкретного майна, захопленого чи взятого під контроль унаслідок агресивної війни (наприклад, отримання Росатомом контролю над Запорізькою атомною електростанцією);

2) доходи від контрактів на постачання зброї, виробленої або проданої співпричинювачем шкоди, інших товарів, наданих послуг, виконаних робіт, необхідних у процесі здійснення агресії;

3) пільги, дотації чи інша допомога, яка надається країною-агресором такому суб'єкту через його особливий статус та роль на час здійснення агресії;

4) інші блага, які можуть бути окремо ідентифіковані та обчислені.

Неприпустимість (заборона) здійснення господарської діяльності всупереч та на шкоду правам інших має законодавче підґрунтя та імплементацію як на рівні Конституції, так і законів України.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 13 Конституції України власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині й суспільству. Згідно з ч. 7 ст. 41 Конституції України використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі, а відповідно до ст. 42 Основного Закону кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом.

Відповідно до чч. 1–3 ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Відповідно до ч. 5 ст. 319 ЦК України власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі.

У контексті тлумачення та розвитку, закріплених у Загальній декларації прав людини та інших актів ООН щодо захисту прав особи, Радою з прав людини ООН у своїй резолюції 17/4 від 16 червня 2011 року було схвалено Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (*Guiding principles of business and human rights*, далі – Керівні принципи). Принцип 13 Керівних принципів ООН вимагають, щоб підприємства а) уникали спричинення або сприяння спричиненню несприятливого впливу на права людини через власну діяльність і реагували на такий вплив у разі його виникнення; б) прагнули запобігати або пом'якшувати несприятливий вплив на права людини, який безпосередньо пов'язаний з їхньою діяльністю, продукцією або послугами через їхні ділові відносини, навіть якщо вони не сприяли такому впливу.

Варто підкреслити, що покладання відповідальності на зазначених співучасників не означає відхід від принципу вини. Навпаки, українське право презюмує вину правопорушника (ч. 2 ст. 1166 ЦК), і для звільнення від відповідальності відповідач має довести відсутність своєї вини (доказ того, що він вжив усіх заходів для запобігання шкоді).

При цьому в контексті сприяння військовій агресії та завданню шкоди цивільному населенню вина полягатиме не в умислі щодо спричинення шкоди певному суб'єкту (потерпілому), а щодо свідомого продовження вчинення власних дій, які перебували в ланцюгу, який у кінцевому випадку міг спричинити шкоду потерпілій особі.

Показовим у цьому випадку є підхід, сформульований у кількох справах, що розглядалися одразу після Другої світової війни, та стосувалися бізнесу, який сприяв агресору. Так, у справі щодо виробника смертоносного газу «Циклон Б», який використовувався для страти військовополонених у концентраційних таборах, прокурори перед британським військовим судом не намагалися довести, що виробник діяв з наміром сприяти вбивству інтернованих. Було визнано, що його метою було продати газ СС, не з метою вбивств, а з метою отримання прибутку, тобто на перший погляд законною метою, досягнутою законними засобами. Водночас за змістом звинувачення, яке було прийнято судом, вони знали, що насправді мав намір зробити покупець з продуктом, який вони постачали [4, с. 308]. Отже, обізнаність порушника про подальшу мету використання його продукту (товару, послуги), поєднане з наміром отримання прибутку, становили суб'єктивну сторону такого порушення, достатню для притягнення до відповідальності. Цей випадок є прикладом застосування аристотелівської виправної справедливості щодо особи, яка отримала благо (здобуток), спричиняючи (в поєднанні з діями інших суб'єктів) шкоду жертві.

Розглядаючи відповідальність за воєнну шкоду крізь призму обов'язку її відшкодувати згідно з концепцією виправної справедливості, важливо сформулювати критерії, коли така відповідальність може наставати й без вини порушника. Адже здійснення господарської діяльності, яка сприяє веденню агресивної війни є наднебезпечною діяльністю, яка свідомо та добровільно здійснюється відповідним суб'єктом, тому будь-яка шкода, завдана цивільним особам під час воєнних дій має бути відшкодована шляхом притягнення відповідних суб'єктів до відповідальності без вини. Така думка вже була висловлена деякими вченими за кордоном [5, с. 179–180], і в контексті України могла би корелюватися зі ст. 1187 ЦК України, яка встановлює відповідальність без

вини за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, яким є, зокрема, діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням і зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин тощо, що створює підвищену небезпеку для інших осіб. Ймовірно, додатковим критерієм, який би вирішив проблему вини, було би віднесення до переліку випадків, коли встановлення вини не є необхідним, здійснення підприємницької діяльності (будь-якої іншої діяльності з метою отримання прибутку чи інших матеріальних чи нематеріальних вигод), яка прямо або опосередковано сприяла збройній агресії проти України, вчиненню воєнних злочинів чи інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини. У такому випадку це корелювалося би з арістотелівським підходом до визначення кола осіб, зобов'язаних понести відповідальність перед особою, що понесла збитки, у зв'язку з отриманням такими порушниками певних вигод.

Оскільки ключовим викликом у притягненні до відповідальності співпричинювачів війни є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між їхньою поведінкою та результатом у вигляді шкоди потерпілим, то вісь «збитки – вигоди» може слугувати інструментом вирішення такої проблеми. У класичному деліктному праві причинний зв'язок вимагає, щоб шкода була об'єктивним наслідком поведінки відповідача. Коли шкода є результатом сукупних дій кількох осіб, вона набуває характеру неподільної шкоди, і кожна дія є необхідною складовою цієї сукупної причини. В українській доктрині зазначається, що солідарна відповідальність осіб, які спільно заподіяли шкоду, зумовлена якраз неподільністю результату їхніх дій і спрямована на забезпечення можливості повного поновлення порушених прав потерпілого. Іншими словами, коли декілька суб'єктів разом спричинили один і той самий збиток, неможливо точно відмежувати «частку» шкоди від дій кожного, тому всі вони відповідають за весь результат.

Це стосується навіть тих випадків, коли дія будь-якого окремого деліктоздатного суб'єкта була б необхідною, але недостатньою для заподіяння шкоди, оскільки до неї призвела сукупність дій різних деліктоздатних суб'єктів. Більшість вважає, що у випадку декількох необхідних, але недостатніх причин, всі деліктоздатні особи нести сумарну солідарну відповідальність (Австрія, Болгарія, Данія, Франція, Німеччина, Греція, Литва, Польща, Португалія, Іспанія, Італія, Чехія та Франція) [6, с. 648, 651]. Відповідно до ст. 9:101(1) Принципів європейського деліктного права Європейської групи з деліктного права [7] відповідальність є солідарною, якщо вся або окрема частина шкоди, завданої потерпілому, припадає на двох або більше осіб. Відповідальність є солідарною, якщо: а) особа свідомо бере участь у протиправних діях інших осіб, підбурює або заохочує їх до таких дій, що завдають шкоди потерпілому; або б) незалежна поведінка або діяльність однієї особи завдає шкоди потерпілому, і така ж шкода також припадає на іншу особу.

Важливо також зазначити, що сама держава-агресор визнає, що попри те, що хоча в окремих випадках дії співпричинювачів воєнної шкоди не мають прямого та безпосереднього військового характеру, вони є невід'ємною частиною комплексу заходів щодо ведення нею «сучасного військового конфлікту» – збройної агресії проти України, внаслідок якої було завдано шкоди відповідачам. Так, відповідно до підпункту а) п. 15 Воєнної доктрини Російської Федерації, характерною рисою та особливістю сучасних військових конфліктів є, зокрема, «комплексне застосування військової сили, політичних, економічних, інформаційних та інших заходів невійськового характеру, що реалізуються з широким використанням протестного потенціалу населення та сил спеціальних операцій».

Отже, доктринальні й нормативні підстави дають змогу стверджувати, що співпричинювачі воєнної шкоди (бізнес-структури та інші суб'єкти, які допомагають агресору) можуть і повинні відповідати за завдані збитки на рівні з безпосередніми виконавцями. Це відповідає логіці справедливості: той, хто створив для потерпілого такий самий шкідливий результат, як і основний правопорушник, має понести відповідальність, що корелює з масштабом цього результату.

Механізм солідарної відповідальності (на відміну від субсидіарної) більш повно відображає мету виправної справедливості – усунути дисбаланс, спричинений деліктом за рахунок співпричинювачів шкоди (колективного порушника). Як зазначалося, Арістотель сформулював ідею про те, що відповідальність виправляє несправедливість, завдану потерпілому. Коли всі причетні до завдання шкоди особи зобов'язані разом забезпечити повну компенсацію, відновлюється порушена рівновага між співпричинювачами й жертвою. Потерпілий повертається у становище, максималь-

но наближене до того, яке він мав би без втручання правопорушників. Така компенсаційна функція виправної справедливості є ключовою в деліктному праві й повністю відповідає аристотелівській концепції справедливості.

Важливо, що солідарна відповідальність поєднується з механізмом внутрішнього вирівнювання відповідальності між співвідповідачами шляхом регресу (внеску). Той із співпричинювачів, хто відшкодував потерпілому всю шкоду, має право вимагати від інших співвинних осіб компенсації в розмірі їхньої частки вини або участі в спричиненні шкоди. Українське законодавство прямо передбачає це: згідно зі ст. 1191 ЦК України особа, яка відшкодувала шкоду за інших, має право зворотної вимоги до них у розмірі виплаченого. У такий спосіб досягається двокомпонентна справедливість: по-перше, потерпілий отримує те, на що має право (повну компенсацію), по-друге, правопорушники (принаймні один з них) зрештою несе тягар відповідно до своєї вини. Учасники відносин щодо спричинення шкоди повинні отримувати те, на що заслуговують з точки зору справедливості – потерпілий заслуговує на поновлення свого становища, а винуватці – на матеріальний тягар, у кінцевому випадку пропорційний їхній ролі у правопорушенні.

Варто погодитися з думкою закордонних дослідників про те, що вказаний обов'язок порушника, який впливає з виправної справедливості відшкодувати завдану потерпілому шкоду, виникає і під час війни, коли приватне право потерпілого порушене [6, с. 8]. Попри те, що поточна редакція статей 1166 і 1190 ЦК України є достатніми для застосування цієї концепції на практиці, метод притягнення до цивільної відповідальності співпричинювачів воєнної шкоди, доцільним було б доповнити ЦК України новою ст. 1190-1 («Відповідальність за воєнну шкоду»), в якій дати визначення воєнної шкоди, та серед іншого закріпити положення про те, що особи (фізичні чи юридичні), які прямо або опосередковано сприяли збройній агресії проти України, вчиненню воєнних злочинів чи інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини, несуть солідарну відповідальність у повному обсязі за завдану внаслідок цього шкоду (майнову та/або моральну) незалежно від ступеня їх участі, характеру причетності чи форми вини.

Отже, застосування принципів виправної справедливості у контексті російської агресії означає, що потерпілий від війни не повинен залишатися без компенсації лише через недосяжність основного агресора, адже в такому випадку саме потерпілий фактично своїм коштом «відшкодуватиме» збитки та відповідно буде «відповідальним» за дії третіх осіб. Тому, якщо інші суб'єкти (наприклад, компанії-спонсори війни) можуть бути притягнуті до відповідальності і сплатити відшкодування, то це слід зробити в інтересах потерпілих. При цьому, заплативши компенсацію, такі суб'єкти мають право регресу до головного винуватця – держави-агресора чи її посадовців, які й повинні понести остаточний тягар боргу. Важливо, що принцип виправної справедливості Аристотеля дотримується: жертва захищена від наслідків чужих дій, а кінцевий розподіл збитків між винними особами відбувається відповідно до їхньої провини. Такий підхід узгоджується і з мораллю, і з правом: він стимулює більш відповідальну поведінку бізнесу (щоб не підтримувати протиправні дії, які можуть спричинити шкоду), водночас не звільняючи основного агресора від остаточної відповідальності.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що аристотелівська концепція виправної справедливості здатна слугувати теоретичним підґрунтям для притягнення до деліктної відповідальності співпричинювачів шкоди у випадках збройної агресії. Перекладення тягаря відшкодування збитків з безневинних жертв війни на бізнес-структури та інших осіб, які своєю свідомою господарською діяльністю сприяли війні, є новітнім проявом прагнення до реальної справедливості. Це дає змогу подолати наслідки агресії шляхом цивільно-правових механізмів, забезпечуючи, щоб потерпілі якнайшвидше отримали належну компенсацію, не очікуючи гіпотетичних репарацій від держави-агресора в майбутньому.

Запропонований підхід не руйнує традиційних правових доктрин, а навпаки, розвиває їх у відповідь на безпрецедентні виклики. Українське деліктне право вже містить всі необхідні інструменти: норми про солідарну відповідальність і регрес гарантують баланс інтересів потерпілих і відповідачів. Приклад застосування цих інструментів до ситуації війни демонструє, що принцип верховенства права та справедливості може бути підтриманий навіть у найскладніших умовах.

Отже, переосмислення аристотелівської виправної справедливості в сучасному контексті полягає у фокусуванні на компенсаційній ролі права та розширенні кола відповідальних осіб, аби

жодна жертва не залишилась наодинці зі своїми втратами. Реалізація позовів до співпричинювачів воєнної шкоди, російських підприємств та інших причетних господарчих суб'єктів, є одним із ефективних альтернативних засобів забезпечення справедливості, притягнення винних до відповідальності та встановлення сталого миру. Це не лише сприятиме відновленню порушених прав конкретних потерпілих, а й матиме превентивний ефект, утверджуючи принцип невідворотності відповідальності за участь у агресії. У перспективі такий підхід може стати прецедентом для інших конфліктів, підвищуючи роль права в забезпеченні глобальної справедливості.

Список використаної літератури

1. Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, tr David Ross, rev with introd and notes by Lesley Brown (Oxford University Press 2009). P. 86–88.
2. Izhak England, *Corrective and Distributive Justice: From Aristotle to Modern Times* (Oxford University Press 2009). P. 191.
3. Цивільне право України. Особлива частина: підручник за редакцією О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 981.
4. Corporate Aiding and Abetting of Human Rights Violations: Confusion in the Courts/ Doug Cassel/Northwestern University School of Law Volume 6, Issue 2 (Spring 2008) *Northwestern Journal of International Human Rights*, P. 308 (303–326).
5. Schulzke and Carroll (n 5) 13. On the incoherence of strict liability rules from a corrective justice perspective see: Weinrib, *The Idea of Private Law* (n 11), P. 179–180.
6. Marta Infantino and Eleni Zervogianni, “Causation in European Tort Law” (Cambridge University Press 2019), P. 648, 651.
7. Принципи європейського деліктного права. Європейська група з деліктного права. URL: <http://www.egtl.org/PETLEnglish.html>
8. Haim Abraham, Tort Liability for Belligerent Wrongs. *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 39, Issue 4, Winter 2019) P. 6.

References

1. Aristotle, *The Nicomachean Ethics*, tr David Ross, rev with introd and notes by Lesley Brown (Oxford University Press 2009). P. 86–88.
2. Izhak England, *Corrective and Distributive Justice: From Aristotle to Modern Times* (Oxford University Press 2009), P. 191.
3. Tsyvilne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: Pidruchnyk za redaktsiieiu O. V. Dzery, N. S. Kuznietsovi, R. A. Maidannyka. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. S. 981 (in Ukr.).
4. Corporate Aiding and Abetting of Human Rights Violations: Confusion in the Courts/ Doug Cassel/ *Northwestern University School of Law* Volume 6, Issue 2 (Spring 2008) *Northwestern Journal of International Human Rights*, P. 308 (303–326).
5. Schulzke and Carroll (n 5) 13. On the incoherence of strict liability rules from a corrective justice perspective see: Weinrib, *The Idea of Private Law* (n 11), P. 179–180.
6. Marta Infantino and Eleni Zervogianni, “Causation in European Tort Law” (Cambridge University Press 2019), P. 648, 651.
7. Pryntsypy yevropeiskoho deliktneho prava. Ievropeiska hrupa z deliktneho prava. URL: <http://www.egtl.org/PETLEnglish.html> (in Ukr.).
8. Haim Abraham, Tort Liability for Belligerent Wrongs. *Oxford Journal of Legal Studies*, Volume 39, Issue 4, Winter 2019, P. 6.

Маліневський О. М. Концепція виправної справедливості Арістотеля в контексті цивільної відповідальності співучасників російської агресії

У статті проаналізовано теоретичні та практичні аспекти деліктної відповідальності співпричинювачів шкоди, завданої під час російської воєнної агресії, крізь призму арістотелівської концепції виправної справедливості. Обґрунтовано необхідність розширення кола осіб, які несуть відповідальність за воєнну шкоду, за рахунок відокремлених від держави-агресора суб'єктів, що фінансово, промислово чи політично сприяли агресії. Розвиток ідеї деліктної відповідальності співучасників агресії пов'язано з переосмисленням природи досягнення справедливості, акцентуванням на компенсаційній функції деліктного права та перенесенням тягара відшкодування з безневинної цивільної жертви на співпричинювачів шкоди, свідомі дії яких зробили можливим заподіяння цієї шкоди та призвели до матеріальних чи нематеріальних здобутків співпричиню-

вачу. Підкреслено, що навіть якщо ці особи (наприклад, комерційні структури, дотичні до війни) понесуть надмірний тягар першочергової компенсації, вони також надалі мають право регресної вимоги до основного агресора, що узгоджується з принципом виправної справедливості Арістотеля, за якою ніхто не повинен зазнавати втрат від чужих дій. Наведено положення українського матеріального права (статті 1166, 1190, 1191 Цивільного кодексу України) та доктринальні підходи, які підтверджують солідарну відповідальність співпринципальників шкоди та забезпечують дію компенсаційного механізму виправної справедливості. Наведено приклади «вигод», які сприяли залученості бізнес-структур до агресії та спричинення воєнних збитків, а також окреслено перспективи притягнення їх до відповідальності як ефективного альтернативного способу забезпечення потерпілим доступу до правосуддя і належного відшкодування збитків. Окреслено питання доцільності впровадження відповідальності без вини за воєнну шкоду та відповідності такого підходу вченню Арістотеля про виправну справедливість. Зроблено висновок, що застосування арістотелівського підходу до справедливості в умовах сучасної війни сприятиме встановленню справедливості та правопорядку. В іншому випадку, за непритягнення до відповідальності за спричинену шкоду її співпринципальників, виникатиме ситуація несправедливості, коли фактична відповідальність за таку шкоду залишатиметься покладеною на саму жертву, яка нестиме весь тягар несприятливих майнових наслідків.

Ключові слова: деліктна відповідальність, співучасники агресії, солідарна відповідальність, виправна справедливість, компенсація, війна, відшкодування шкоди.

Malinevsky O. M. Aristotle's Concept of Corrective Justice in the Context of Civil Liability of Accomplices in Russian Aggression

The article analyses the theoretical and practical aspects of tort liability of co-perpetrators of damage caused during Russian military aggression through the prism of Aristotle's concept of corrective justice. It substantiates the need to expand the circle of persons liable for military damage to include entities separate from the aggressor state (enterprises that contributed financially, industrially or politically to the aggression). The development of the idea of tort liability of such accomplices to war is linked to a rethinking of the nature of achieving justice, an emphasis on the compensatory function of tort law, and a shift of the burden of compensation from innocent victims to the co-perpetrators of the damage, whose conscious and self-serving actions made it possible to cause this damage and led to material or immaterial gains for the co-perpetrator. It is emphasised that even if these persons (e. g., commercial structures related to the war) bear the burden of primary compensation, they still have the right to a recourse claim against the main aggressor, which is consistent with Aristotle's principle of justice that no one should suffer losses from the actions of others. The provisions of Ukrainian substantive law (Articles 1166, 1190, 1191 of the Civil Code of Ukraine) and doctrinal approaches are cited, which confirm the joint and several liability of co-contributors to damage and ensure the operation of the compensation mechanism of restorative justice. Examples are given of the benefits that have encouraged business structures to engage in activities causing war damage, and the prospects for holding them accountable as an effective alternative way of ensuring that victims have access to justice and adequate compensation for damages are outlined. The article raises the question of the advisability of introducing no-fault liability for war damage and the compatibility of such an approach with Aristotle's doctrine of restorative justice. It concludes that the application of Aristotle's approach to justice in the context of modern warfare will contribute to the establishment of justice and the rule of law. Otherwise, if those who contributed to the damage are not held accountable, a situation of injustice will arise, where the actual responsibility for such damage will be placed on the victim, who is forced to bear the entire burden of the adverse property consequences.

Keywords: tort liability, accomplices to aggression, joint and several liability, restorative justice, compensation, war, damages.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-359-366

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026